

СКЛАДОВІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Розкрито сутність таких понять як термін, поняття та категорія, визначено місце терміносистеми бухгалтерського обліку в системі світоглядних категорій мислення

Ключові слова: термін, поняття, категорія, терміносистема

Постановка проблеми. Крім природних мов, що є засобом спілкування всього людства, виділяють штучні мови, спеціально створені в науці. Мова бухгалтерського обліку є штучною мовою, подібно до тих, що використовуються в математиці, логіці і т.д., що виникли на базі природної мови та функціонують лише у тісному зв'язку нею. Мова бухгалтерського обліку служить для опису, накопичення та трансляції знання про господарюючий суб'єкт.

Системна організованість знання, притаманна бухгалтерському обліку як науці, реалізовується в мові через терміносистему. Така терміносистема є своєрідним предметним втіленням знання. Багатство і розвиток терміносистеми свідчать про науковий прогрес, а також про можливості мови виражати нові наукові поняття й ідеї. В науці навіть існує поняття мовної картини світу, введене Л. Вайсгербером у розвиток ідей В. Гумбольдта. Інший етнологіст та послідовник ідей В. Гумбольдта Е. Сепір в результаті досліджень в сфері мови дійшов висновку, що саме мова є символічним ключем досвіду, оскільки останній інтерпретується через призму конкретної мови, що найбільш явно проявляється у зв'язку мови та мислення. Таку ідею колега Е. Сепіра Б. Уорф висловив наступним чином: "Ми розділяємо природу по лініям, прокладеним нашою рідною мовою" [1], яка в подальшому отримала свій розвиток як гіпотеза Сепіра – Уорфа.

Як зауважував Ж. Рішар, якщо бухгалтерський облік, заснований на подвійному записі, зміг протистояти натиску часу, то лише тому, що він відповідав об'єктивній необхідності тих обставин, в яких він існував та продовжує існувати [6, с. 21]. Отже, арсенал, що використовується бухгалтерським обліком для відображення фактів господарського життя підприємства, має відповідати потребам сучасності, та, навіть, випереджати їх, щоб успішно підтримувати статус життєвонеобхідної комунікаційної системи на підприємстві. Проте, останнім часом посилюється критика бухгалтерського обліку з боку науковців, які зауважують про невідповідність теорії та практики бухгалтерського обліку вимогам сучасного суспільства. Не випадково, що в цей же час сучасна філософія характеризується тенденцією до переосмислення засад своїх абстракцій – в поле зору сучасних філософських досліджень потрапляє факт множинності онтологій, культурних, соціальних, внутрішньонаукових.

Отже, перефразовуючи Ж. Дерріду [5], що розглядав проблеми філософії, стверджуємо, що теорія бухгалтерського обліку опинилась в глухому куті через неможливість виходу за рамки обраного кола проблем, намагаючись відповісти на одні і ті ж питання. Теорія бухгалтерського обліку виявилась "ув'язненою в карцер" свого категорійно-понятійного апарату, що жорстко детермінує методи пізнання дійсності та нав'язує свій зміст явищам. Пошук виходу з такої ситуації передбачає дослідження терміносистеми бухгалтерського обліку, її критичний аналіз та визначення шляхів її реконструкції та розвитку.

Мета дослідження полягає в окресленні засад формування терміносистеми бухгалтерського обліку.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення термінологічної системи бухгалтерського обліку присвячені праці

Л.В. Чижевсько. Розробці системи бухгалтерських категорій присвячені праці С.Ф. Легенчука.

Викладення основного матеріалу. В результаті свого історичного розвитку бухгалтерський облік виробив багато понять та термінів. "Кожна (наука) виробляє свою мову, спираючись на свою систему понять, що відбивають специфіку наукового дослідження і його результатів" [2, с. 9]. Понятійно-термінологічний апарат науки представлений термінами, поняттями та категоріями. Якщо поняття та категорії є елементами мислення, то терміни – мови. Мислення є одним із засобів пізнання дійсності. Якщо чуттєве пізнання – безпосереднє та має емпіричний характер, то раціональне, логічне знання опосередковане процесом мислення та має теоретичний характер.

В процесі мислення відбувається формування факту, в результаті чого виникають відповідні йому поняття. Поняття є думкою, що відображає в узагальненій формі предмети та явища дійсності та зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних та специфічних ознак в якості яких виступають властивості предметів та явищ і відношень між ними. Об'єкт характеризується в понятті узагальнено, що досягається шляхом використання в процесі пізнання таких розумових операцій як абстрагування, ідеалізація, узагальнення, порівняння тощо [0] (наприклад, грошові кошти, МШП – фіксація загального в окремих предметах; оборотний, необоротний, нематеріальний – фіксація загального у властивостях; власний, залучений, позиковий – фіксація загального у взаємодіях з предметами).

Найбільш загальні поняття, в яких резюмується певна сукупність знання, називають категоріями (похідному від терміна Арістотеля – *katēgorēō* – "стверджую"). Категорії вважаються вузловими пунктами пізнання, від яких походять інші поняття. У філософії категорії, з одного боку, найбільш загальні і, разом з тим, найпростіші форми дійсності, висловлювань і понять, "родові поняття" (Кант), від яких відбуваються інші поняття (категорії пізнання, свідомості), а з іншого – початкові і основні форми буття об'єктів пізнання (категорії буття, категорії реального) [15].

У сфері науки, під категорією розуміють певне фундаментальне, вузлове на даному етапі розвитку, поняття науки (наприклад, в математиці це число, множина; в фізиці – поле, елементарна частка, маса; в історичних науках – народ, нація, війна, реформа і т.п.). Кожна наука формує та використовує набір власних категорій. Навколо таких категорій в науках вибудовуються наукові описи, формуються гіпотези, концепції, теорії.

Система категорій та понять науки змінюється разом з розвитком наукового пізнання, збагачується зміст, змінюються взаємозв'язки між категоріями та їх склад. Поява нових та зміна сутності існуючих понять та категорій вимагає оновлення, уточнення та створення нових їх номінацій. Такі номінації уособлюються в термінах. У сучасній лінгвістиці слово "термін" визначено як "слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо [3, с. 306]. У термінологічній енциклопедії подано таке визначення терміна: "Термін (від латин. *terminus* – межа) – слово чи сполучення слів, яке позначає

поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, мистецтві, у конкретній галузі знань чи людської діяльності" [10, с. 617]. В Радянських філософських енциклопедичних словниках [14, 13] термін трактується як "ім'я з відтінком спеціального (наукового) його значення, що уточнюється в контексті певної теорії або галузі знання". Щодо сучасних філософських енциклопедій, то сутність терміну трактується як "мовне вираження (слово або поєднання слів), що називає конкретний або абстрактний об'єкт (або групу об'єктів) певної спеціальної галузі знань". Об'єкти, що позначається терміном, називають його предметним значенням, а поняття про ці об'єкти – смисловим значенням терміну [9]. Отже, основна функція терміна – знакова.

Залежно від позначуваного об'єкта виділяють елементну номінацію і номінацію подій. Елементна номінація позначає визначений елемент дійсності: предмет, якість, процес, відношення, будь-який реальний чи уявний об'єкт. Номінація подій позначає певну мікроситуацію, тобто подію, ситуацію які поєднують у собі ряд певних елементів.

Отже, термін є лише мовною назвою, номінацією думки, поняття, тому в нашому дослідженні вони розглядаються в якості мовних одиниць, що фіксують результати пізнання світу з бухгалтерської точки зору. Тобто термін в науці про бухгалтерський облік є структурно-семантичною одиницею, що формує мову

науки про бухгалтерський облік, як і мову системи бухгалтерського обліку на рівні функціонально-інформаційної підсистеми підприємства.

Говорячи про таку форму організації знання про світ як понятійно-категорійна система, що виражена в мові, необхідно враховувати, що вона не тотожна системі об'єктів дійсності. Питання про співвідношення мислення людини та дійсності було основним гносеологічним питанням філософії. І більшість філософських шкіл, виходячи з різних, іноді протилежних підстав, погоджувались, що категорії пізнання і категорії реальності узгоджуються між собою. Щоб проілюструвати значення мови в процесах пізнання, досить лише навести позицію Й.Г. Гердера, представника класичної філософії, в таких його висловах: "пізнати – це, перш за все, позначити; мова корениться в рефлексії та нерозривно пов'язання з нею. Будова мови – це форма розвитку людського духу..."[4]. Залишаючи осторонь питання про характер засад узгодження категорій пізнання та категорій реальності, можна констатувати: якщо існує певна реальна структура поділу світу, то їй, в певному наближенні, відповідає структура нашого знання.

На основі вчення І. Канта [7], результатів аналізу процесу формування категорій в сферах людської культури В.С. Стьопіна [12], розроблено ієрархію категорій мислення (рис. 1.).

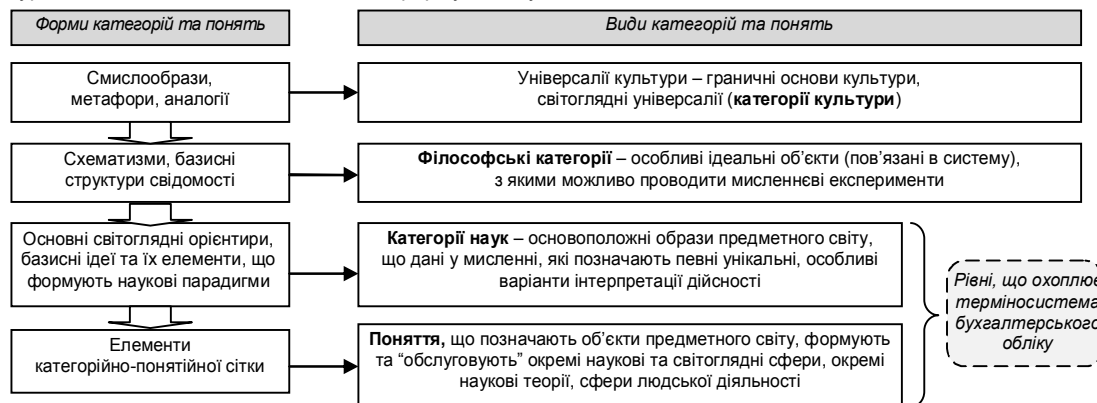

Рис. 1. Місце категорійно-понятійної системи бухгалтерського обліку в системі світоглядних категорій

Для узгодження взаємозв'язку категорій із їх предметними, чуттєвими втіленнями І. Кантом було введено поняття схематизму. Схематизм є чуттєвою ілюстрацією категорій, він дозволяє побачити співвіднесеність елементів чуттєвого та мислення, конкретного та абстрактного. Наприклад, поняття *кількості* уявляється розумом у вигляді множинності одиничного; а схема поняття *числа* реалізується в процедурі рахунку.

На основі філософських категорій (таких як час, простір, матерія, дух, причинність, рух, кількість, якість тощо) на фоні культурних універсалій формується більш точний понятійний апарат, де категорії вже визначаються в своїх найбільш загальних та істотних ознаках. Я.В. Соколов, наприклад, зазначав, що у всі часи при описі фактів господарського життя було щось спільне, що з часом стало не тільки можливим, але і необхідним виявити й описати. Це загальне можна назвати категоріями. Загальне знання, сформульоване у формі категорій, відокремившись, так само як числа від реальних предметів, отримало самостійне значення. Знання, що використовує категорії, стає наукою. Бухгалтерський облік як комплекс наукових категорій, як рахунковедення, дозволяє виявити і оцінити суть практичної діяльності будь-якої бухгалтерії в будь-якій точці земної кулі. Ці категорії у своїх витоках

мали початком господарську діяльність, що проходила в якихось ергастеріях, латифундріях, в лавках купців і в конторах міняйл. У міру економічного розвитку вони трансформувалися, приймаючи різні форми, пов'язані з особливостями діяльності ділових людей, інженерів, адміністраторів. Дух епохи також надавав величезне, іноді всепоглинаючий вплив на зміст і структуру обліку [11, с. 6].

Те загальне, що стоїть в основі всіх наук є синтезом філософських категорій, та тих ідей, що властиві світоглядним основам людини. "В системі універсалій культури виражені найбільш загальні уявлення про основні компоненти і сторони людської життєдіяльності. Про місце людини в світі, про соціальні відносини, духовне життя і цінності, про природу та організацію її об'єктів і т. п. Ці уявлення виступають в якості свого роду глибинних програм соціального життя, які обумовлюють з'єднання, відтворення і варіації усього різноманіття більш конкретних програм поведінки, спілкування і діяльності, характерних для певного типу соціальної організації" [12, с. 9]. Кожна з епох господарювання здійснювала певний вплив, вносила свої корективи у результат процесу формування бухгалтерських категорій та понять для все більш адекватного відображення господарської діяльності відповідно прагматичним вимогам кожного історичного періоду.

Облікова система, з точки зору природи облікових категорій, ґрунтується на математико-юридичній концептуальній основі та зорієнтована на облік майна матеріально-речового змісту і фактичних витрат та результатів діяльності. Крім того, відповідна терміносистема визначається обмеженим набором категорій, що свідчить про її усталений характер. Понятійна система бухгалтерського обліку виникла на базі систем більш високого порядку, охоплює різні галузі людської діяльності та характеризується складністю ієрархічної структури.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Терміни бухгалтерського обліку забезпечують, в межах даної області наукового знання та життєдіяльності суспільства, кореляцію елементів мовної системи з поняттями та судженнями.

Термінологія бухгалтерського обліку побудована за гетерогенною моделлю, тобто є результатом взаємодії декількох галузей людського знання. Вона описує різні сфери діяльності людини, а саме: виробництво, торгівлю, управління, контроль, аналіз, маркетинг, інвестиції, інновації та розробки та багато інших.

Формалізовані поняття бухгалтерського обліку використовуються з метою групування інформації та складання звітності, що породжує загальноприйнятую мову за допомогою якої відбувається комунікація на підприємстві. Така формалізація сприяє передачі інформації зжатиими обсягами, що полегшує координацію між різними функціональними підрозділами, які задіяні в управлінському процесі.

Список використаних літературних джерел:

1. Бургас М., Кронгауз М. Жизнь и судьба гипотезы лингвистической относительности / Мария Бургас, Максим Кронгауз // "Наука и жизнь". – №8. – 2011 г.
2. Вальяно М.В. Философские аспекты экономической науки / М.В. Вальяно // Гуманитарные науки. – 2011. – №3. – С. 4 – 12.
3. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища шк.,

1995. – 360 с.
4. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка / И.Г. Гердер. – М.; Л. – 1959. – С. 133-154.
5. Деррида Ж. Грамматологии / Пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой. – М.: AdMarginem, 2000. – 512 с.
6. Ришар Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика / Ж. Ришар – пер. с французского под редакцией проф. Я.В. Соколова – М.: Финансы и статистика. – 2000. – 160 с.
7. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Пер. с нем. Н. Лосского, сверен и отредактирован Ц.Г. Арзаканяном и М.И. Иткиным; – М.: Мысль, 1994. – 591 с.
8. Марков Ю.Г. Функциональный поход в современном научном познании / Ю.Г. Марков. – Новосибирск: Изд-во "Наука" – 255 с.
9. Новая философская энциклопедия: В 4 тт. – М.: Мысль. Под редакцией В.С. Стёпина. 2001.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О. – Полтава: Довкілля – К. – 2006. – 716 с.
11. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: Учебное пособие для вузов. / Я.В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ. – 1996. – 638 с.
12. Степин В.С. Философский анализ универсалий культуры / В.С. Степин // Гуманитарные науки. – 2011. – №1. – С. 8–15.
13. Философская Энциклопедия. В 5-х т. / М.: Советская энциклопедия. Под редакцией Ф.В. Константинова. – 1960 – 1970.
14. Философский энциклопедический словарь / М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – 1983.
15. Новая философская энциклопедия / М.: Мысль, 2010.

КУЛІКОВА Наталія Тарасівна – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– теорія бухгалтерського обліку.

Стаття надійшла до редакції: 11.10.2012 р.